

TAŞTDÂR

deşi Muhammed'i Mendiş Kalesi'ne naklederken kale kumandanına en güvenilir adamlarından biri olan Ahmed Taştdâr'ı göndermişti (a.g.e., s. 59). Büyük Selçuklular'da da taştdârın saray teşkilâtında yer aldığı görülmektedir. Sultan Melikşah, Hârizm gelirlerinin tasarruf yetkisini Hârizmşahlar hânedanının atası olan taştdârı Anuş Tegin Garçeî'ye vermişti. Sarayın taşthâne masrafları Hârizm'den gelen vergilerden karşılanıyordu (Cüveynî, II, 5). Irak Selçuklu sultanlarından II. Tuğrul b. Arslanşah'ın taştdârı Kutluğ adında bir emirdi. Anadolu Selçuklularında taştdâr yerine "taştı" kelimesi de kullanılmıştır. Hüsâmeddin Taştî ve Celâleddin Karatay taştdâr olarak görev yapan saray mensuplarıdır. Hârizmşahlar hânedanının saray teşkilâtında taştdârlık görevi devam ettirilmişti ve arması (renk) ibrikti. Celâleddin Hârizmşah'ın Sultan Alâeddin Keykubad'a yolladığı elçilerden biri Taştdâr Cemâleddin Ferruh'tur. Melik unvanını taşıyan Cemâleddin Ferruh, Hârizmşah Alâeddin Muhammed b. Tekiş'in yakın adamlarındandı. Fars Atabegleri (Salgurlular), Eyübî ve Memlûk saraylarında taştdâr unvanlı görevliler vardı ve bunların arması da ibrikti. Memlûkler'de taştdârlık hizmetini yürütenlerin reisine "mihtâr" denirdi. Taştdârlar Delhi Türk Sultanlığı'nda hükümdarın en yakın adamlarındandı. Melik Bedreddin Sungur er-Rûmî, Melik Hindû Han Müeyyidüddin Mübârek el-Hâzin ve Taştdâr Torumtay bunlar arasında zikredilebilir (Kortel, s. 126-127). Osmanlılar'da padişahın leğen-ibrik ve su işlerine bakan görevliye ibrikdarbaşı veya "ser-ibrîkî", yardımcılara ibrikdar yahut ibrikdar gulâmı adı verilmiştir (bk. İBRİK).

BİBLİYOGRAFYA :

Steingass, *Dictionary*, s. 5, 302, 815; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *Târîh* (nşr. Halîl Hatîb Rehber), Tahran 1368 hş., s. 59, 131; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, s. 133-134, 136, 153; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), I, 144-145; II, 323-324; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, s.

374; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (Öztürk), II, 5; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 84, 329, 344-345; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 71, 326; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1947, II, 432; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 36-37; Osman Turan, *Türkiye Selçuklularına Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 91; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-vezâ'if 'ale'l-âsâri'l-Arabiyye*, Kahire, ts. (Dârü'n-nehdati'l-Arabiyye), III, 1150-1151; Erdoğan Merçil, "Selçuklular'da Taştdârlık Müessesesi", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 55-59; Abdülkerim Özyayın, *Sultan Berkıyark Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 67, 123, 205; Meryem Gürbüz, *Hârizmşahlar'da Devlet Teşkilâtı Ekonomik ve Kültürel Hayat* (doktora tezi, 2005), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 105-106; S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât (1206-1414)*, Ankara 2006, s. 126-127.

ERDOĞAN MERÇİL

TAŞTİR

(تَشْتِير)

Bir gazelin her beytinin mısraları arasına aynı vezinde iki, üç, dört mısra ilâvesiyle oluşturulmuş bendler meydana gelen musammât (bk. DİVAN EDEBİYATI; MUSAMMAT).

TATAR

(bk. ULAK).

TATAR HAN CAMİİ

(bk. HAN CAMİİ).

TATARCİK ABDULLAH EFENDİ

(bk. ABDULLAH EFENDİ, Tatarcık).

et-TATARHÂNİYYE

(bk. el-FETÂVA't-TATARHÂNİYYE).

TATARİSTAN

Rusya Federasyonu'na bağlı özerk devlet.

- I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA
- II. TARİH
- III. ÜLKEDE İSLÂMİYET
- IV. KÜLTÜR ve EDEBİYAT

Tataristan Özerk Cumhuriyeti, Avrupa'nın doğu kesiminde, İdil (Volga) ve Kama nehirlerinin birleştiği yerdedir. Batısında Çuvaşistan, doğusunda Başkırdistan Türk cumhuriyetleriyle komşu olan ülkenin kuzeybatısında Mari Cumhuriyeti, kuzeyinde Kirov bölgesi, kuzeydoğusunda Udmurt Cumhuriyeti, güneydoğusunda Orenburg bölgesi, güneyinde Samara (Kuybişev) ve Simbir (Ulyanovsk) bölgeleri bulunmaktadır. Yüzölçümü 87.836 km², nüfusu 3.761.700 (2008), nüfus yoğunluğu 54, başşehri Kazan'dır (1.200.000).

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Genelde alçak (ortalama yükseltisi 200 m.) ve engebeli bir ovayla kaplı olan Tataristan'da sade görünüşlü yüzey şekilleri egemendir. Ülke topraklarının deniz seviyesinden en yüksek noktası Bögilme-Belebey platosunda 367 m., kuzey-güney doğrultusunda akan İdil nehrinin sınırdan çıktığı yerde 35 metredir. Toprakların büyük bölümünü İdil'in kollarından Kama nehri sular. İdil üzerinde kurulmuş olan Kuybişev Barajı'nın gölü önemli bir kısım araziyi işgal etmiştir. Bölgede kara iklimi hâkimdir. Kışlar uzun ve sert, yazlar serin geçer. Yıllık yağış miktarı ortalama 400-500 mm. kadardır. Yağış en çok yaz aylarında görülür. Pek yağışlı olmayan kış mevsiminde kar kalınlığı 60 santimetreyi geçmez. Tataristan'ın büyük bölümü kara toprakla (çernozem), yaklaşık % 16'sı da ormanlarla kaplıdır. Doğal bitki örtüsü bozkırdır; İdil kıyısındaki taşkın ovalarında çayırlar

Tataristan'ın başşehri Kazan'dan bir görünüş

yer alır. Ülkede Tatarlar'a Kazan veya İdil Tatarları ismi verilir. Kazan Tatarları'nın toplam sayısı yaklaşık 9 milyon olup bunun üçte bir kadarı Tataristan'da yaşamaktadır. Nüfusun % 52,9'unu Tatarlar, 39,5'ini Ruslar, 3,4'ünü Çuvaşlar, kalanını farklı etnik kökenli insanlar oluşturmaktadır. Halkın % 74'ü şehir ve kasabalarda, % 26'sı kırsal alanlarda oturmaktadır.

Tataristan küçüklüğüne rağmen gerek endüstrisi gerekse tarımıyla Rusya ekonomisinde önemli bir yere sahiptir ve federasyonun en zengin ülkelerinden biri sayılmaktadır. Diğerleri gibi bu ülkenin de yer altı ve yer üstü zenginlikleri Moskova projeleriyle yatırımlara tahsis edilmekte, bu sebeple halka gayri sâfi millî hâsıladan çok az pay kalmaktadır. Tataristan topraklarının büyük bir bölümü tarıma elverişlidir. Yetiştirilen başlıca ürünler çavdar, buğday, mısır, keten, patates ve şeker pancarıdır. Ayrıca sebze ve meyve üretimi de gelişmiştir. Hayvancılık ve buna bağlı olarak mandıracılık önemli bir uğraşı alanıdır. En büyük yer altı zenginliği petrol ve doğal gazdır; yılda ortalama 100 milyon ton petrol çıkarılmaktadır. Petrol ve doğal gaz boru hatlarıyla Kazan, Gorki, Ufa, Perm, Saratov ve Sverdlovsk'a taşınır. Kuybişev Barajı'ndan elektrik enerjisi elde edilir. Ülkede endüstrinin en önemli kolları petrol, doğal gaz, kimya, petrokimya, makine, elektronik, kereste ve gıda endüstrileridir. En önemli tesisler Kazan ve çevresi ile Kama ırmağı boyunca (özellikle otomotiv) toplanmıştır. Ulaşımında daha çok nehirlerden faydalanılır. Moskova ve İdil havzasının diğer şehirlerine ırmak limanlarıyla düzenli yolcu taşımacılığı yapılır. Demiryolu fazla gelişmemiştir. Ülkenin kuzeybatı ve güneydoğu uçlarından Moskova ve Urallar'a uzanan iki ana hat geçer. Birçok merkez arasında karayolu bağlantısı vardır. Kazan'da büyük bir havaalanı bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Nadir Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul 1989, s. 88-105; a.mf., "Türk Dünyasının Demografik ve Ekonomik Yapısına Toplu Bir Bakış", *TDEK*², I, 62-66; İlhan Uludağ – Vildan Serin, *S.S.C.B.'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri*, İstanbul 1990, s. 303-305; Ali Yiğit, *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası*, Elazığ 1996, s. 36-38.

İBRAHİM GÜNER

II. TARİH

Bugünkü Tataristan'ın içinde bulunduğu İdil-Ural bölgesi, IV. yüzyıldan itibaren Sibirya'dan gelen çeşitli Türk boylarının

iskânına sahne olmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda Hunlar, Göktürkler, Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar (Kumanlar), İdil Bulgarları, Altın Orda ve Kazan Hanlığı gibi Türk kavim ve devletleri bu bölgede hüküm sürdü. Ancak bölgede ilk devlet teşkilâtını kuran İdil Bulgarları'dır. 922'de İslâmiyet'i resmî din kabul eden İdil Bulgarları, İdil-Ural'da Türk-İslâm kültürünün gelişmesinde önemli rol oynadı. İdil Bulgar Devleti 1236'da Cengiz Han'ın torunu Batu Han tarafından ortadan kaldırıldı. Altın Orda Devleti'nin de Özbek Han döneminde İslâmiyet'i resmî din kabul etmesinin ardından İslâm dini ve kültürü bölgeye iyice yerleşti. Ancak Timur'un Altın Orda üzerine yaptığı seferler bölgedeki Türk-İslâm kültürüne büyük bir darbe oldu. Altın Orda Devleti'nin zayıflamaya başlamasıyla Kazan, Kırım, Kâsım, Astarhan ve Sibir hanlıkları ortaya çıktı. İdil-Ural bölgesinde kurulan Kazan Hanlığı'nın 1552'de Ruslar tarafından yıkılmasıyla bölgedeki Türk hâkimiyeti sona erdi. Rus işgalinin ardından Kazan Hanlığı'nın başşehri Kazan'da yaşayan Tatarlar bugünkü Başkırdistan'a, Ural dağlarının ötelere, Sibiryaya ve Aşağı İdil bölgelerine sürüldüler. İki asır kadar dinî, siyasî ve iktisadî baskılara mâruz kaldılar. Çarlığın Tatar halkına uyguladığı baskı ve yıldırıma karşı 1670-1671'de Canalı, 1755-1756'da Batırşah isyanları çıktı. 1708'de Kazan eyaleti kurularak Orta İdil boyu ve Batı Ural toprakları bu eyalete dahil edildi. Bu dönemde yaklaşık 20.000 kişinin yaşadığı Kazan şehri Rusya'nın zanaat ve ticaret merkezlerinden biri durumuna geldi.

Çoğunluğunu Tatar, Başkırt ve Çuvaşların oluşturduğu köylüler, Puğaçev isyanını (1773-1775) diye bilinen köylü ayaklanmasına katılarak çarlık idaresine baş kaldırdı. Durumun ciddiyetini anlayan Çariçe

II. Katerina, Tatarlar'a birtakım dinî ve iktisadî haklar vermek zorunda kaldı. 1773'te Büyük Sinod bütün dinlerin eşit hukuksa sahip olduğunu ilân etti ve 22 Şubat 1784'te Tatar mirzalarına Rus zâdegân sınıfına tanınan haklar verildi. Türkistan, İran ve Çin ile ticaret yapmalarına izin verilen Tatar tüccarları Rusya'nın doğu ticaretinde önemli bir yer kazandı. II. Katerina'dan sonraki çarlar Pavel Petroviç ve I. Aleksandr da müslümanlara karşı ılımlı bir politika izledi. I. Aleksandr 1803'te Orenburg'da hazine hesabından bir cami yapılmasına müsaade etti. Ancak 1860'lı yıllarda Tatarlar'a karşı başlatılan yeni bir asimilasyon politikası Tatarlar'ın Sibirya, Türkistan ve Osmanlı Devleti'ne kitleler halinde göçüne sebep oldu. Bu sırada Türkistan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi Tatarlar'a çeşitli ekonomik ve sosyal imkânlar sağladı. Rusya ile Türkistan arasında yapılan ticarete köprü vazifesi gören Tatarlar kısa sürede zenginleşti. Gani Bay, Hüseyin Bay, Abdülveli Yavuşof, Nîmetullah Hacı, Remiyev Kardeşler, Yunusovlar, Akçurinler gibi Tatar tüccarları sermayelerini dokuma, deri, sabun ve un fabrikalarında değerlendirerek XIX. yüzyılın sonlarında Tatarlar arasında küçük bir burjuvazi sınıfının doğmasında önemli rol oynadı.

Ruslar'la eşit duruma gelmenin ancak dinî taassuptan kurtulup iyi bir eğitim almakla mümkün olacağını kavrayan Tatar zenginlerinin desteği ve Gaspıralı İsmâil'in teşvikiyle İdil-Ural bölgesinin Kazan, Orenburg, Ufa, Simbir (Ulyanovsk), Tümen, Tobolsk, Troitsk, Petropavlovsk, Samara ve Yayık (Uralsk) gibi pek çok şehrinde modern mektep ve medreseler kurulmaya başlandı. Aralarında Abdürreşid İbrahim, Rızâeddin Fahreddin, Şemseddin Kültesi, Ziyâeddin Kemâlî, Âlimcan Barudî, Mûsâ

Tataristan'ın başşehri Kazan'da vilâyet binası